

MAGDALENA MADEJA-GRZYB*

ORCID: 0009-0004-7128-1994

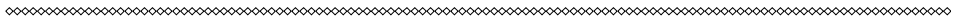
NATHANAEL MATTHÄUS VON WOLF –
NIEZWYKŁY CZŁOWIEK SWOICH CZASÓW

Abstrakt. Nathanael Matthäus von Wolf (1724–1784) to niezwykła postać oświeceniowa. Ukończył studia medyczne i przyrodnicze na uniwersytetach w Lipsku i Erfurcie. Jako lekarz Stanisława Lubomirskiego i Adama Kazimierza Czartoryskiego, towarzyszył patronom w podróżach po Europie, nawiązując kontakty ze słynnymi uczonymi i poznając nowe metody leczenia pacjentów. W Warszawie i Gdańsku z powodzeniem praktykował wariolizację, pierwszy sposób szczepienia przeciwko ospie prawdziwej. Publikował rozprawy medyczne i przyrodnicze, opracował systematykę nazw roślin w opozycji do nomenklatury Linneusza. W Warszawie, Tczewie i Gdańsku – gdzie zamieszkał – w 1773 roku – prowadził obserwacje astronomiczne satelitów Jowisza oraz Księżyca i Słońca. W mieście nad Motławą na Biskupiej Górze za własne fundusze wznosił nowoczesne obserwatorium. W 1776 roku został członkiem Towarzystwa Przyrodniczego w Gdańsku a rok później Królewskiego Towarzystwa Naukowego w Londynie. Zaginiony grób tego znakomitego uczonego odnaleziono w 2019 roku.

W aneksie artykułu zestawiono *Wolfiana* zachowane w zbiorach Biblioteki Gdańskiej, które wśród innych obiektów zaprezentowano podczas biograficznej wystawy w 2024 roku.

Słowa kluczowe: Nathanael Matthäus von Wolf, Towarzystwo Przyrodnicze w Gdańsku, Biskupa Górka – obserwatorium astronomiczne, szczepienia przeciwko ospie – wariolizacja, nomenklatura przyrodnicza

10 maja 1785 roku Philipp Adolph Lampe, gdański lekarz, wicedyrektor i skarbnik Towarzystwa Przyrodniczego (Naturforschende Gesellschaft) w Gdańsku wygłosił mowę upamiętniającą osobę i działalność Nathanaela Matthäusa von Wolfa (1724–1784) (il. 1). Orazę zadedykował polskiemu królowi Stanisławowi Augustowi Poniatowskiemu, który był mecenasem zarówno Towarzystwa, jak i samego Wolfa.

* Dział Zbiorów Specjalnych, PAN Biblioteka Gdańska, ul. Wałowa 15, 80-858 Gdańsk; e-mail: magdalena.madeja-grzyb@bg.pan.pl

Mówca podkreślił, że monarcha jako miłośnik wszelkich nauk potrafił docenić naukową odwagę zmarłego, który cieszył się wielkim szacunkiem ze strony mieszkańców Gdańska (il. 2)¹.

Nathanael Matthäus von Wolf to postać niezwykła, ze wszech miar wybitna, aktywna na wielu polach nauki, postać oświeceniowa na miarę swoich czasów. Ten pracowity i wszechstronny człowiek urodził się 26 stycznia 1724 roku w Chojnicach. Był synem Johanna Wolfa, aptekarza, który dwa lata później został burmistrzem Chojnic, i jego żony Anny Elisabethy z litewskiej rodziny Verginów. W wieku 14 lat Nathanaela wysłano do Grudziądza, aby tam nabrał biegłości w posługiwaniu się językiem polskim. 5 sierpnia 1739 roku rozpoczął naukę w Gdańskim Gimnazjum Akademickim, które cieszyło się wówczas znaczną sławą. Uczyli tam najlepsi profesorowie, którzy zarazem byli wybitnymi uczonymi².

Kiedy młody Wolf uczył się w Gdańsku, w Chojnicach doszło do tragedii. Pożar, który strawił miasto, zrujnował majątek rodzinny. Ponadto ojciec rozchorował się i zmarł w 1741 roku. Nathanaelowi przydzielono kuratorów, którzy postanowili, aby kształcił się na rzemieślnika. Jednak zapalony do nauki podopieczny nie posłuchał. W 1745 roku rozpoczął studia medyczne i przyrodnicze na uniwersytecie w Lipsku (gdy w tym mieście wybuchła epidemia dżumy, na jakiś czas przeniósł się na uczelnię w pobliskim Halle). Podczas nauki w gimnazjum i studiów na uniwersytecie opanował biegle łacinę, język angielski, francuski i włoski³.

Wolfowi krótko nie powiodło się materialnie. W 1746 roku zyskał przychyłność biskupa warmińskiego Stanisława Adama Grabowskiego (1698-1766), który wyznaczył mu coroczne stypendium w wysokości 300 guldenów. Młody adept medycyny przeniósł się na uniwersytet w Erfurcie i tam 8 października 1748 roku obronił pracę doktorską „De senectutis natura et artibus longissimam vivendi senectutem veris” („O naturze starości i o sztuce jej bardzo długiego przeżywania”)⁴.

¹ P.A. Lampe, *Gedächtnissrede auf den Herrn D. Nathanael Mathaeus von Wolf in der ausserordentlichen öffentlichen Gesellschaft zu Danzig am 10. Mai 1785 gehalten von...*, Danzig [1785], s. nlb.

² A. Lisicki, *Wolf Mateusz Nataniel v.*, [w:] *Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, red. St. Gierszewski, tom IV: R-Ż, red. Z. Nowak, Gdańsk 1997, s. 478b; P. Paluchowski, *Nathanael Mathaeus von Wolf (Wolff) (1724-1784)*, [w:] A. Szarszewski, P. Paluchowski, S. Koniczna, B. Siek, P. Krajewski, *Sławni lekarze gdańscy*, tom 1, Gdańsk 2016, s. 146; P. Paluchowski, *Wolf Nathanael Matthaeus, astronom, lekarz*, https://gdansk.gedanopedia.pl/gdansk/?title=WOLF_NATHANAEL_MATTHAEUS,_astronom,_lekarz [dostęp: 8.10.2024] (*Gedächtnissrede...*, s. 3 podaje o dwa dni późniejszą datę urodzin Wolfa).

³ A. Lisiecki, dz. cyt., s. 478a-479a.; P. Paluchowski, *Nathanael Mathaeus von Wolf...*, s. 146; P. Paluchowski, *Wolf Nathanael Matthaeus...* Wolf w Halle uczęszczał na zajęcia prowadzone przez Christiana Wolffa, który był wybitną postacią niemieckiego Oświecenia. P.A. Lampe wspominał, że Nathanael śledził wykłady znanego filozofa i matematyka z najwyższą pilnością, zaś pracowitość i umiejętności młodzieńca zostały zauważone przez wykładowcę. Por. *Gedächtnissrede...*, s. 9.

⁴ A. Lisiecki, dz. cyt., s. 479a.; P. Paluchowski, *Nathanael Mathaeus von Wolf...*, s. 146; P. Paluchowski, *Wolf Nathanael Matthaeus...*

W 1749 roku Wolf powrócił do Gdańska, gdzie jednak nie znalazł zatrudnienia. Przez pewien czas był medykiem biskupa poznańskiego Teodora Kazimierza Czartoryskiego (1704-1768) oraz lekarzem miejskim w rodzinnych Chojnicach. W Warszawie dostał się na dwór marszałka wielkiego koronnego Stanisława Lubomirskiego (1722-1782), którego żonę Elżbietę z Czartoryskich wyleczył z niebezpiecznej choroby. Tym samym zyskał przychyłność dwóch rodów magnackich, co otworzyło mu drogę do dalszej kariery zawodowej⁵.

Wraz z księciem Lubomirskim Wolf w 1758 roku wyruszył w podróż po Europie. Poznał Węgry, Austrię, Niemcy, Niderlandy i Francję. Nawiązywał kontakty ze słynnymi lekarzami i uczonymi oraz zapoznawał się z nowymi metodami leczenia pacjentów, co wpłynęło pozytywnie na jego późniejszą praktykę lekarską. W 1760 roku zwolnił się ze służby u książąt Lubomirskich. Wcześniej udało mu się zgromadzić fundusze, które spożytkował na dalsze podróże. We Włoszech zwiedził lazarety w Padwie, Bolonii i Neapolu, poznał Szwajcarię i Anglię oraz ponownie odwiedził Niemcy i Niderlandy. W Anglii prawie przez rok prowadził praktykę lekarską w Londynie. Tam zapoznał się ze szczepieniami przeciw ospie prawdziwej, a właściwie z wariolizacją, czyli zakażaniem ospą zdrowych ludzi⁶.

W 1761 roku Wolf powrócił do Warszawy, gdzie został medykiem Adama Kazimierza Czartoryskiego (1734-1823), starosty generalnego ziem podolskich. Towarzyszył magnatowi w kolejnej zagranicznej podróży – tym razem do Turcji oraz ponownie do Niemiec, Francji i Anglii. W roku 1765 król Stanisław August Poniatowski (1732-1798), kuzyn księcia Czartoryskiego, założył Szkołę Rycerską, wychowującą przyszłą kadre oficerską wojska polskiego. Wolf powołany został na lekarza przy tej szkole. W następnym roku Sejm nadał mu tytuł szlachecki⁷.

W Warszawie rozpoczął się aktywny twórczo czas życia Wolfa. Prowadził systematyczne obserwacje astronomiczne, między innymi ruchów księżyców Jowisza i zaćmienia Słońca w 1764 roku na terenie obecnego Ogrodu Saskiego w Warszawie. Zaczął pisywać sprawozdania z podróży i komunikaty naukowe do „Philosophical Transactions” w Londynie, korzystając z przychyłności przyjaciela, przyrodnika Henry’ego Bakera (1698-1774), który był członkiem Królewskiego Towarzystwa Naukowego (The Royal Society). W swoich pracach podejmował różne tematy, między innymi opisał przebieg zimy 1768 roku w Warszawie, podając dokładne temperatury powietrza⁸.

W 1767 roku Wolf zaczął szczepić pacjentów przeciwko ospie metodą wariolizacji. W Warszawie zaszczepił aż 69 osób i chlubił się tym, że żadna z nich nie zmarła. Dwa lata później kolejny raz wyjechał za granicę, między innymi ponownie do Austrii i Anglii⁹.

⁵ P. Paluchowski, *Nathanael Matthaeus von Wolf...*, s. 146; P. Paluchowski, *Wolf Nathanael Matthaeus...*

⁶ P. Paluchowski, *Wolf Nathanael Matthaeus...*

⁷ A. Lisicki, dz. cyt., s. 479a; P. Paluchowski, *Nathanael Matthaeus von Wolf...*, s. 146; P. Paluchowski, *Wolf Nathanael Matthaeus...*

⁸ A. Lisicki, dz. cyt., s. 479a. Por. *Gedächtnissrede...*, s. 17-19.

⁹ P. Paluchowski, *Wolf Nathanael Matthaeus...*

Po powrocie z ostatniej podróży chory na gruźlicę płuc Wolf zrezygnował z pracy w Warszawie i przeniósł się do Tczewa, gdzie osiadła część jego dalszej rodziny. Wzniósł nowy dom na działce przy obecnej ulicy Krótkiej 11 i tam na ostatniej kondygnacji urządził obserwatorium astronomiczne, stopniowo gromadząc do niego przyrządy, nabyte głównie w Anglii¹⁰. W 1770 roku ukazała się w Gdańsku praca Wolfa *Unterricht vors Volk gegen die Pest (Nauka dla ludu przeciwko dżumie)*¹¹. Spotkała się ona z bardzo dobrym przyjęciem i gruntowała pozycję zawodową autora w świecie lekarskim. Dwa lata później nad Motławą opublikowana została kolejna praca Wolfa *Unterricht gegen die Kinder-Blattern (Nauka przeciwko ospie wietrznej)*¹² (il. 3 i 4).

Podczas pierwszego rozbioru Rzeczypospolitej Tczew został zajęty przez Prusy. Wolf, uważający się za poddanego króla polskiego i obywatela Rzeczypospolitej, przeniósł się do Gdańska w 1773 roku. Mimo początkowych oporów, ulegając prośbom przyjaciół, także tam otworzył praktykę lekarską. Cieszyła się ona bardzo dobrą opinią wśród mieszkańców miasta. Gdańszczanie podziwiali głęboką wiedzę medyczną, doceniali przyjazny stosunek do pacjentów, niechęć do rutyny i konwencjonalizmów oraz prostotę zachowania Wolfa. W 1773 roku po raz pierwszy nad Motławą wykonał on szczepienie przeciw ospie prawdziwej¹³. Zaszczepił między innymi Johannę Trosiener (1766-1838), matkę słynnego filozofa Arthura Schopenhauera.

Każdej z nas [trzech siostr Trosiener – M.M.-G.] zadał doktor Wolf złotą igłą umaczaną w ospowej ropie osiem małych ranek, dwie na każdym ręku, między wielkim palcem a wskazującym, dwie na każdym kolanie. Przy tym, wobec wszystkich ludzi, musiałyśmy siedzieć z gołymi kolanami przez dosyć długą chwilę, żeby jad wysychł [...]. Do każdej z ośmiu zadanych małych ranek trzeba było donieść nową ropę od chorych na ospę, wskutek czego [chirurg] pan Nixius musiał dwadzieścia cztery razy wchodzić na czwarte piętro [do chorych na ospę dzieci – M.M.-G.], pod dach walcącego się domu.¹⁴

W 1776 roku Wolf został członkiem gdańskiego Towarzystwa Przyrodniczego, a rok później Królewskiego Towarzystwa Naukowego w Londynie¹⁵. W tym czasie

¹⁰ A. Lisicki, dz. cyt., s. 479a; P. Paluchowski, *Nathanael Mathaeus von Wolf...*, s. 146-147; P. Paluchowski, *Wolf Nathanael Matthaeus...*

¹¹ [N.M. Wolf], *Unterricht vors Volk gegen die Pest*, Danzig: D.L. Wedel 1770; wydanie polskie: *Nauka dla ludu przeciwko morowej zarazie* (Warszawa 1771).

¹² [N.M. Wolf], *Unterricht gegen die Kinder-Blattern*, Danzig: D.L. Wedel 1772; ; wydanie polskie: *Nauka dla ludu przeciwko ospie dziecinnej...* (Warszawa 1774).

¹³ E. Schumann, *Geschichte der Naturforschenden Gesellschaft in Danzig 1743-1892*. Festschrift zur Feier des 150jährigen Bestehens der Naturforschenden Gesellschaft in Danzig am 2. Januar 1893, NF, Bd. 8 Nr. 2, Danzig 1893, s. 29; A. Lisicki, dz. cyt., s. 479a; P. Paluchowski, *Nathanael Mathaeus von Wolf...*, s. 148; P. Paluchowski, *Wolf Nathanael Matthaeus...*

¹⁴ J. Schopenhauer, *Gdańskie wspomnienia młodości [Jugendleben und Wanderbilder*, 1839], przełożył i objaśnił T. Kruszyński, Wrocław 1959, s. 82.

¹⁵ E. Schumann, dz. cyt., s. 84-85; A. Lisicki, dz. cyt., s. 479a; P. Paluchowski, *Nathanael Mathaeus von Wolf...*, s. 148 i 149; P. Paluchowski, *Wolf Nathanael Matthaeus...*

wydał niemiecki przekład medycznej rozprawy *Dissertation on the Inoculated Small Pox...* Johna Mudge'a z Plymouth (1777) dodając do niego opis własnych 69 szczepień przeciw ospie prawdziwej¹⁶. Równocześnie uczony tworzył własną, uproszczoną systematykę nazw roślin w opozycji do skomplikowanej nomenklatury Linneusza. W tym celu przygotował zielnik, zawierający 5.000 zasuszonych okazów flory, wszystkich odkrytych do tej pory gatunków, w 40 tomach¹⁷. Oryginał zielnika i zbiór minerałów przekazał Towarzystwu Przyrodniczemu w 1780 (1784) roku¹⁸ (il. 5 i 6).

W Gdańsku Wolf mieszkał w Domu Opatów Oliwskich przy Targu Drzewnym (Holzmarkt). W znajdującym się na ostatniej kondygnacji mieszkaniu urządził obserwatorium astronomiczne, wyposażone w kwadrant i niewielką lunetę oraz dwa zegary wahadłowe¹⁹. W 1777 roku odwiedził Wolfa Jean Bernoulli III, pochodzący ze słynnej szwajcarskiej rodziny uczonych.

*Pan Nathanael Matthäus von Wolf [...] z dawna był mi znany jako astronom ze strony nader dodatniej, a ja dodatnie oceny czytałem o nim w angielskich „Transakcjach”. [...] Tu stanął przede mną równie uczony, jak i uczciwy człowiek, którego rozmowy nie mogły być inne, jak naukowe [...]. Oglądałem z wielką przyjemnością i ciekawością jego piękny astronomiczny przyrząd i nadzwyczaj wygodne urządzenie, dzięki któremu udało mu się obok pracowni utworzyć niewielkie, wygodne obserwatorium.*²⁰

Wolf postanowił wznieść kosztem własnych 30.000 guldenów obserwatorium astronomiczne na Biskupiej Górcie. Przedsięwzięcie nie było łatwe w realizacji, ponieważ działka pod budowlę – nabyta przez Towarzystwo Przyrodnicze w 1781 roku – znajdowała się na terenie miejskich fortyfikacji. Obserwatorium miało dwie murowane kondygnacje, rozsuwany dach i specjalne słupy służące do ustawiania przyrządów astronomicznych. Inwentarz dostrzegalni liczył około dziesięciu instrumentów obserwacyjnych i pomiarowych dobrej klasy; w podręcznej bibliotece znajdowały się atlasy nieba i katalogi gwiazd. Uczony zamieszkał przy dostrzegalni, gdzie 17 grudnia 1781 roku obserwował zaćmienie Słońca. Gdańskie obserwatorium było pierwszą tak nowoczesną placówką na ziemiach polskich²¹.

¹⁶ J. Mudge, *Untersuchung, warum Geimpfte Blattern gelinder und sichrer sind, als natürliche*, Danzig: J.B. Flörke 1778.

¹⁷ *Genera plantarum vocabulis characteristicis definita*, 1776 [Marienwerder: J.J. Kanter 1781]. Por. D. de Wolf, *Herbarium Vrroum Tomis XL. juxta Linnaeum ordinatum una cum nominibus characteristicis pro parte interpretatis quod Inclytæ Physicorum Gedanensium Societati*, [Dantisci] 1786.

¹⁸ E. Schumann, dz. cyt., s. 23; A. Lisicki, dz. cyt., s. 479b; P. Paluchowski, *Nathanael Mathæus von Wolf...*, s. 149; P. Paluchowski, *Wolf Nathanael Matthæus...*

¹⁹ A. Lisicki, dz. cyt., s. 479a; P. Paluchowski, *Nathanael Mathæus von Wolf...*, s. 148; P. Paluchowski, *Wolf Nathanael Matthæus...*

²⁰ J. Bernoulli, *Reisen durch Brandenburg, Pommern, Preußen, Curland, Rußland und Pohlen, in den Jahren 1777 und 1778*, Bd. 1: *Reise nach Danzig und Beschreibung der Merkwürdigkeiten dieser Stadt*, Leipzig: C. Fritsch 1779, s. 166 i 174 (przełożył T. Kruszyński [w:] J. Schopenhauer, dz. cyt., s. 261 i 262). Por. E. Schumann, dz. cyt., s. 29-30.

²¹ E. Schumann, dz. cyt., s. 30; A. Lisicki, dz. cyt., s. 479b; P. Paluchowski, *Nathanael Mathæus von Wolf...*, s. 148-149; P. Paluchowski, *Wolf Nathanael Matthæus...* Por. *Urkunde der*

Wolf zmarł 15 grudnia 1784 roku²². Wyniki jego obserwacji astronomicznych opublikował Jean Bernoulli III w Berlinie w 1785 roku²³ (il. 7). P.A. Lampe, kończąc swą przemowę na cześć uczonego, powiedział: „Wspominając Heweliusza, Breynego, Kleina, Gralatha, Kulmusa, Hanova, Kühna i ich zasługi, należy również z głębokim szacunkiem i wdzięcznością wymienić nazwisko Wolfa” [– tłum. M.M.-G.].²⁴

O ostatnim z szeregu wybitnych gdańskich uczonych pamiętano jeszcze sto lat później, kiedy z inicjatywy Towarzystwa Przyrodniczego powstała nowa płyta nagrobna²⁵ (il. 8). Z środków fundacji ustanowionej przez Wolfa w 1784 roku (4000 dukatów) bowiem oraz rekompensaty od władz pruskich za zniszczenie obserwatorium podczas oblężenia Gdańska w 1813 roku Towarzystwo sfinansowało zakup za 24 tysiące talarów swojej stałej siedziby w kamienicy przy Frauengasse 25 (obecnie ul. Mariacka 25) w 1845 roku²⁶ (il. 9).

Wystawa upamiętniająca osobę i działalność Nathanaela Matthäusa von Wolfa w trzechsetną rocznicę jego urodzin zorganizowana została w historycznym budynku PAN Biblioteki Gdańskiej w 2024 roku²⁷.

Wolfschen Stiftung i Die Sternwarte N.M. v. Wolfs aus Bischofsberg, zerstört 1813, [w:] E. Schumann, dz. cyt., s. 30-32 i Tafel 4.

²² A. Lisicki, dz. cyt., s. 479b; P. Paluchowski, *Nathanael Mathaeus von Wolf...*, s. 149; P. Paluchowski, *Wolf Nathanael Matthaeus...* Wolf zażyczył sobie pochówku przy obserwatorium. Polecił, aby jego ciało złożono w szczelnej, dębowej trumnie wypełnionej roztworem konserwującym. Nakazał również, żeby po stu latach otworzono grób i sprawdzono stan zachowania ciała. Niestety, w 1876 roku okazało się, że trumna popękała i w środku był tylko szkielet zmarłego. Por. E. Schumann, dz. cyt., s. 36; P. Paluchowski, *Nathanael Mathaeus von Wolf...*, s. 149; P. Paluchowski, *Wolf Nathanael Matthaeus...*

²³ *Observationes astronomicae factae Dantisci, ab anno 1774 ad annum 1784. Una cum aliis Varsaviae et Dirsaviae ab anno 1761 ad annum 1773 factis per D. de Wolf...*, Berolini 1785. Praca, będąca wynikiem systematycznych obserwacji astronomicznych w Gdańsku, Warszawie i Tczewie, zawierała m. in. opisy zaćmień księżyców Jowisza, zakryć gwiazd przez Księżyc oraz zaćmień Słońca i Księżyca.

²⁴ *Gedächtnissrede...*, s. 41.

²⁵ Płytę nagrobną Wolfa odnaleziono w 2019 i przekazano do Muzeum Gdańska w 2024 roku.

²⁶ E. Schumann, dz. cyt., s. 36; P. Paluchowski, *Nathanael Mathaeus von Wolf...*, s. 149; P. Paluchowski, *Wolf Nathanael Matthaeus...*

²⁷ Madeja-Grzyb M., *Nathanael Matthäus von Wolf – człowiek swoich czasów / Nathanael Matthäus von Wolf – A Man of His Times. Katalog wystawy / Exhibition Catalogue*, PAN Biblioteka Gdańska 16 października – 20 grudnia 2024 roku, Gdańsk 2024.

ANEKS

 WOLFLANA W ZBIORACH PAN BIBLIOTEKI GDAŃSKIEJ²⁸

Portret Nathaniela Matthäusa von Wolfa (1724-1784)

Mezzotinta Matheusa Deischa (1724-1789) według Nathaniela Schmidta, 1785 rok
Nr inw. 101

Philipp Adolph Lampe, *Gedächtnissrede auf Herrn D. Nathanael Matthæus von Wolf in der ausserordentlichen Versammlung der naturforschenden Gesellschaft zu Danzig am Mai 1785 gehalten von...*, Danzig: J.E.F. Müller [1785].

sygn. Oe 11582 8°

[Nathanael Matthäus v. Wolf], *Unterricht vors Volk gegen die Pest*, Danzig: D.L. Wedel 1770.

sygn. Od 13696 8°

[Nathanael Matthäus v. Wolf], *Unterricht gegen die Kinder=Blattern*, Danzig: D.L. Wedel 1772.

sygn. Wh 12495 8°

[Nathanael Matthäus] D. von Wolf, *Naturalienkabinet an die Hochberühmte Naturforschende Gesellschaft in Danzig geschenket...*, Danzig: J.E.F. Müller 1785.

sygn. Sa 9198 8°, Kab 183 8°

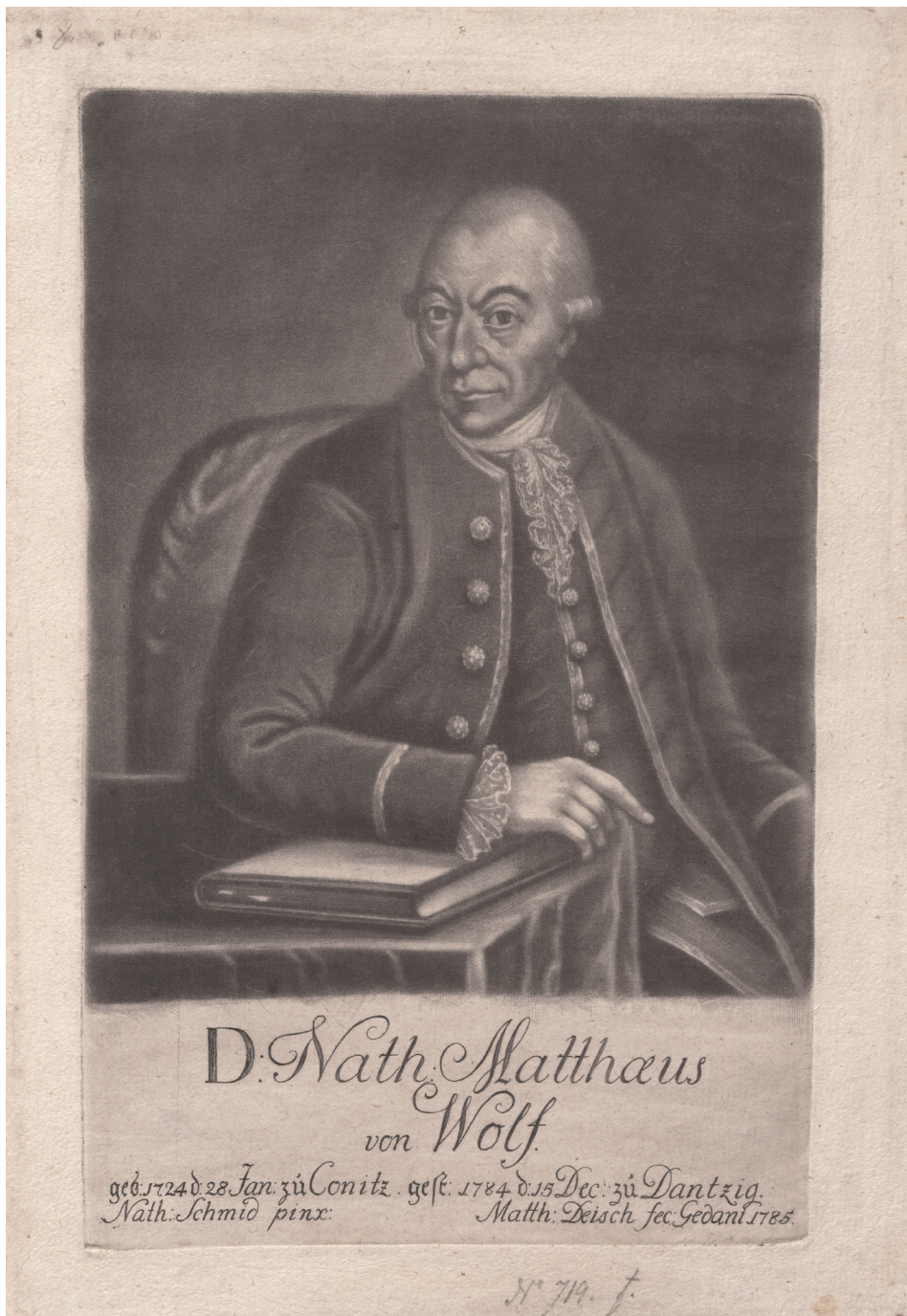
[Nathanael Matthäus] D. de Wolf, *Herbarium Vivum Tomis XL. juxta Linnaeum ordinatum una cum nominibus characteristicis pro parte interpretatis quod Inclytae Phycorum Gedanensium Societati dono dedit...*, [Dantisci] 1786.

sygn. Ub 395 8°

[Nathanael Matthäus] D. de Wolf, *Observationes astronomicae factae Dantisci, ab anno 1774 ad annum 1784. Una cum aliis Varsoviae & Dirsoviae ab ann 1764 ad annum 1773 fuctis per... Adjecto est Descriptio & Icinographia Observatorii Gedanensis*, Berolini 1785.

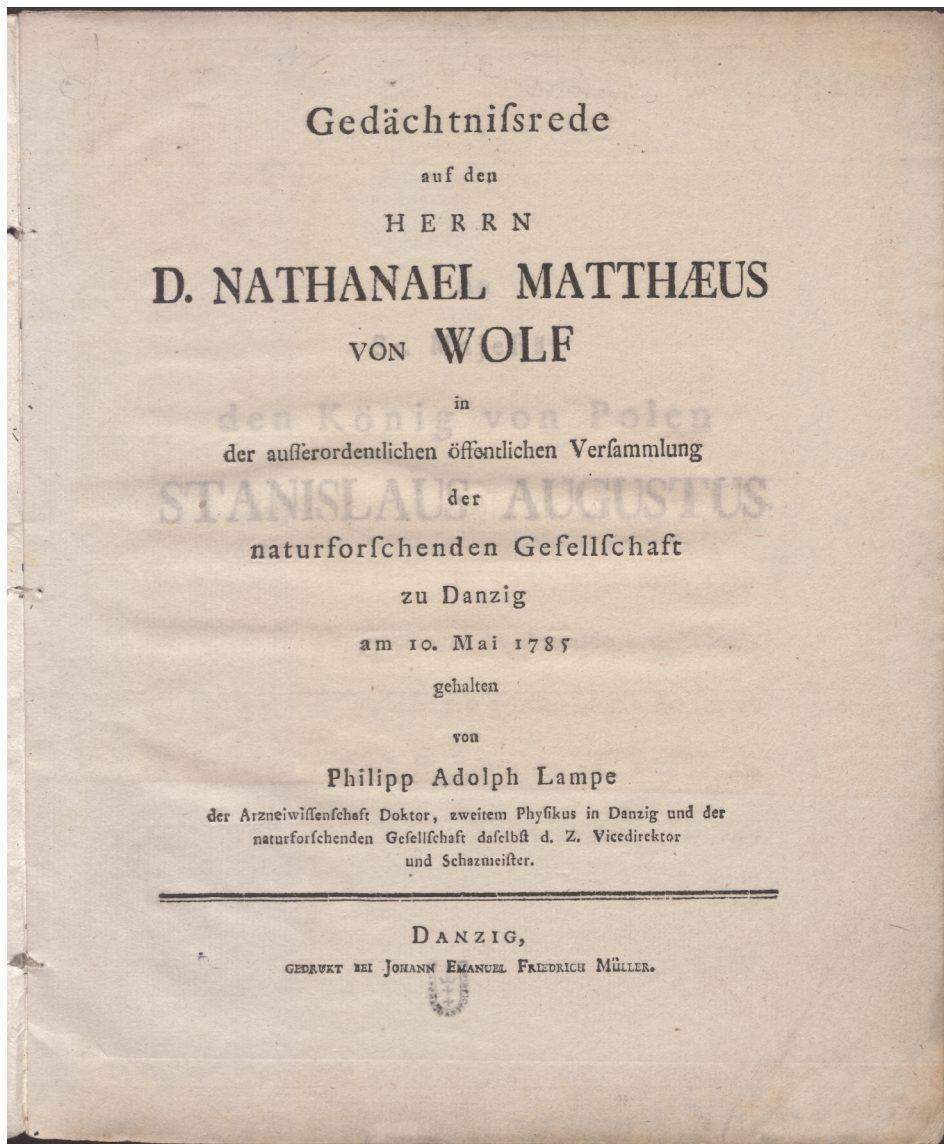
sygn. Ta 2213 8°

²⁸ W katalogu zbiorów Biblioteki Miejskiej w Gdańsku (Danziger Stadtbibliothek) przypisano N.M. Wolfowi anonimową dwujęzyczną rozprawę *Reflexions sur les affaires des Dissidents en Pologne / Betrachtungen über die Umstände der Dissidenten in Pohlen*, Varsoviae / Warschau 1767 (sygn. Uph. q. 2519 adl. 1). Por. Deutsche Digitale Bibliothek, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/item/TMZYHOXORZ24HF3TZSB7SQQO2CXZF3QIN>

1. Portret Nathaniela Matthäusa von Wolf (1724-1784)

Mezzotinta Matheusa Deischa (1724-1789) według Nathaniela Schmidta, 1785 rok
(PAN Biblioteka Gdańska, nr inw. 101)

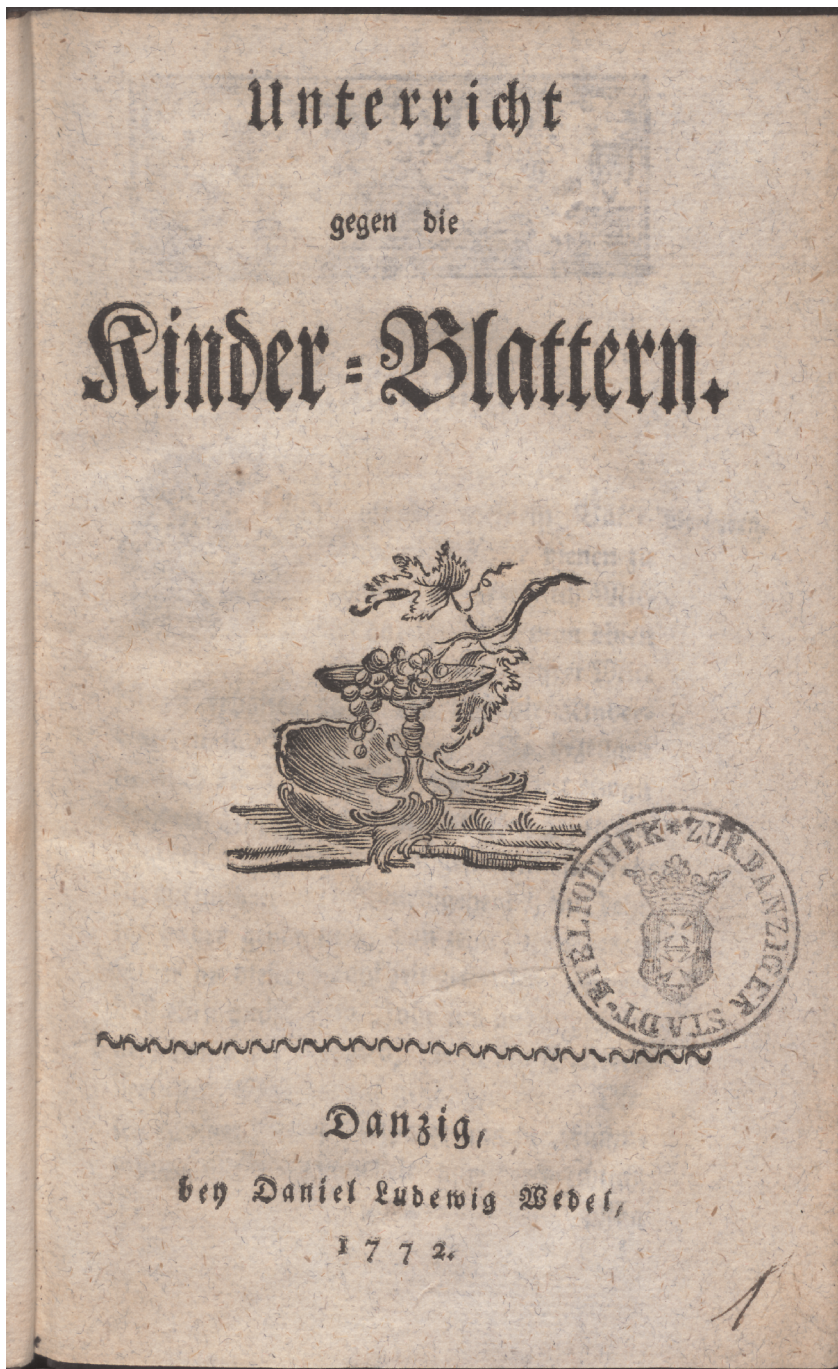
2. Philip Adolph Lampe, *Gedächtnisrede auf den Herrn D. Nathanael Mathaeus von Wolf in der außerordentlichen öffentlichen Gesellschaft zu Danzig am 10. Mai 1785 gehalten von...*,

Danzig [1785], strona tytułowa

(PAN Biblioteka Gdańska, sygn. Oe 11582 8°)

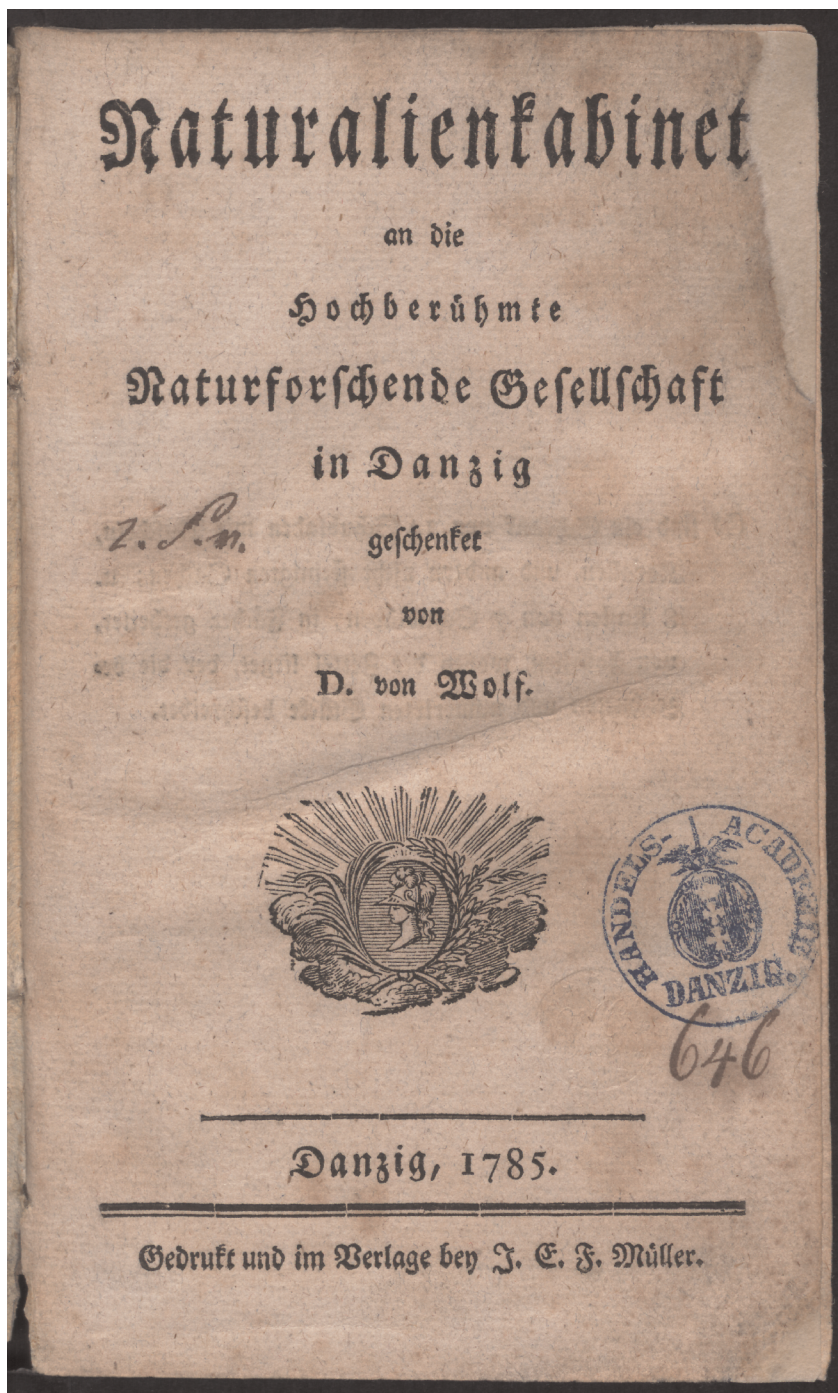

3. [Nathanael Matthäus v. Wolf], *Unterricht vors Volk gegen die Pest*, Danzig 1770, strona tytułowa (PAN Biblioteka Gdańska, sygn. Od 13696 8°)

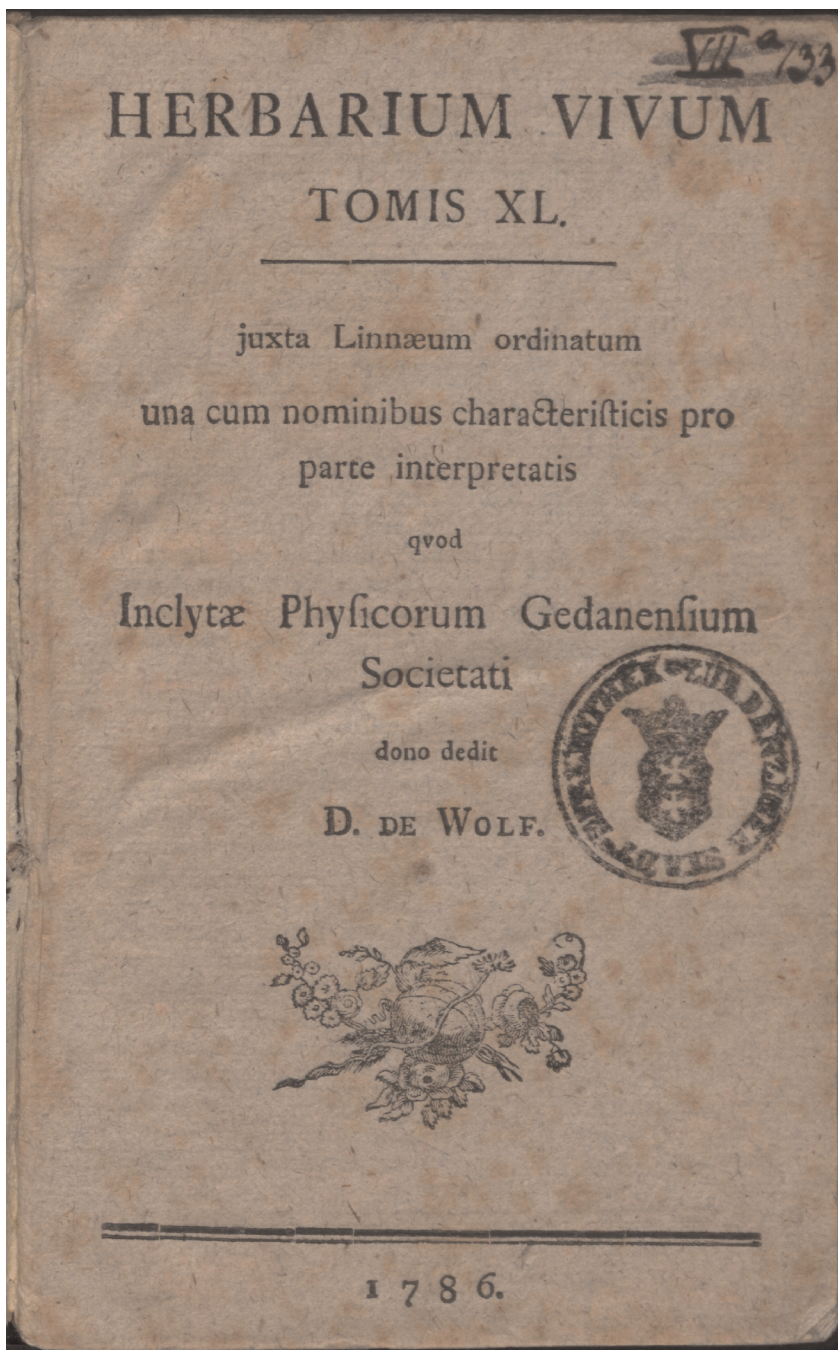

4. [Nathanael Matthäus v. Wolf], *Unterricht gegen die Kinder-Blattern*, Danzig 1772, strona tytułowa

(PAN Biblioteka Gdańska, sygn. Wh 12495 8°)

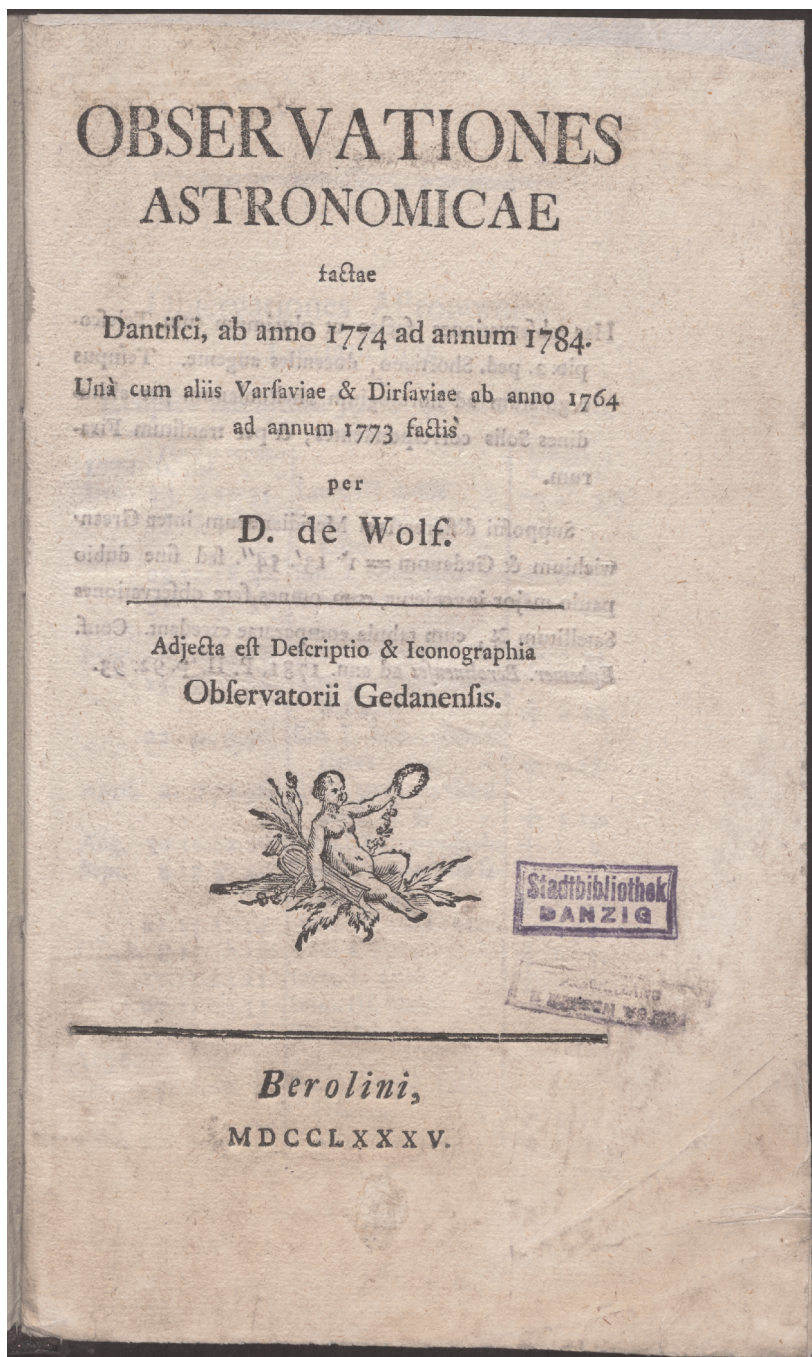

5. [Nathanael Matthäus] D. von Wolf, *Naturalienkabinet an die Hochberühmte Naturforschende Gesellschaft in Danzig geschenkt...*, Danzig 1785, strona tytułowa
 sygn. Sa 9198 8°, Kab 183 8°

6. [Nathanael Matthäus] D. de Wolf, *Herbarium Vivum Tomis XL. juxta Linnæum ordinatum una cum nominibus characteristicis pro parte interpretatis quod Inclytæ Physicorum Gedanensium Societati dono dedit...*, [Dantisci] 1786, strona tytułowa

(PAN Biblioteka Gdańska, sygn. Ub 395 8°)

7. [Nathanael Matthäus] D. de Wolf, *Observationes astronomicae factae Dantisci, ab anno 1774 ad annum 1784. Una cum aliis Varsoviae & Dirsoviae ab ann 1764 ad annum 1773 fuctis per...*,

Berolini 1785, strona tytułowa

(PAN Biblioteka Gdańska, sygn. Ta 2213 8°)

8. Płyta nagrobna Nathanaela Matthäusa von Wolfa, powstała z inicjatywy Towarzystwa Przyrodniczego w Gdańsku w 1884 roku (ciemny sjenit o kształcie zaokrąglonego prostokąta o wymiarach: 9 x 62 x 101 cm)

(Muzeum Gdańska, fot. Paulina Szeksztefło)

9. Widok na fragment Długiego Pobrzeża w Gdańsku od strony Motławy, ujmujący Bramę Mariacką oraz tzw. Dom Przyrodników (z lewej), siedzibę Towarzystwa Przyrodniczego

Według Johanna Carla Schultza, *Danzig und seine Bauwerke*, seria I, karta nr 21, 1847 rok
 Platte und Druck von Meisenbach Riffarth & Co. Berlin, początek XX wieku
 (PAN Biblioteka Gdańska, Gr Al. 4107/10)

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA

Lampe P.A., *Gedächtnissrede auf den Herrn D. Nathanael Mathaeus von Wolf in der ausserordentlichen öffentlichen Gesellschaft zu Danzig am 10. Mai 1785 gehalten von...*, Danzig: J.E.F. Müller [1785], PAN Biblioteka Gdańska, sygn. Oe 11582 8°.

OPRACOWANIA

Bernoulli J., *Reisen durch Brandenburg, Pommern, Preußen, Curland, Rußland und Pohlen, in den Jahren 1777 und 1778*, Bd. 1: *Reise nach Danzig und Beschreibung der Merkwürdigkeiten dieser Stadt*, Leipzig: C. Fritsch 1779.

Lisicki A., *Wolf Mateusz Nataniel v.*, [w:] *Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, red. St. Gierszewski, tom IV: R-Ż, red. Z. Nowak, Gdańsk 1997, s. 478b-480a.

Paluchowski P., *Nathanael Mathaeus von Wolf (Wolff) (1724-1784)*, [w:] A. Szarszewski, P. Paluchowski, S. Konieczna, B. Siek, P. Krajewski, *Sławni lekarze gdańscy*, tom 1, Gdańsk 2016, s. 145-150.

Madeja-Grzyb M., *Nathanael Matthäus von Wolf – człowiek swoich czasów / Nathanael Matthäus von Wolf – A Man of His Times. Katalog wystawy / Exhibition Catalogue*, PAN Biblioteka Gdańska 16 października – 20 grudnia 2024 roku, Gdańsk 2024.

Schopenhauer J., *Gdańskie wspomnienia młodości [Jugendleben und Wanderbilder, 1839]*, przetoczył i objaśnił T. Kruszyński, Wrocław 1959.

Schumann Eduard, *Geschichte der Naturforschenden Gesellschaft in Danzig 1743-1892*. Festschrift zur Feier des 150jährigen Bestehens der Naturforschenden Gesellschaft in Danzig am 2. Januar 1893, NF, Bd. 8 Nr. 2, Danzig 1893.

Deutsche Digitale Bibliothek, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/item/TMZHYHOX-ORZ24HF3TZSB7SQQ2CXZF3QIN>

Paluchowski P., *Wolf Nathanael Mathaeus, astronom, lekarz*, https://gdansk.gedanopedia.pl/gdansk/?title=WOLF_NATHANAEL_MATTHAEUS,_astronom,_lekarz

MAGDALENA MADEJA-GRZYB

NATHANAEL MATTHÄUS WOLF –
AN OUTSTANDING MAN OF HIS TIMES

Abstract. Nathanael Matthäus von Wolf (1724-1784) was an extraordinary individual from the Enlightenment period. He completed his medical and natural science studies at universities in Leipzig and Erfurt. As a doctor of Stanisław Lubomirski and Adam Kazimierz Czartoryski, he accompanied his patrons in their voyages around Europe, establishing contacts with famous scholars and acquainting himself with new treatment methods. He successfully practiced variolation – the first form of vaccination against smallpox – in Warsaw and Gdansk. He published medical and natural science treatises and developed his own plant taxonomy in opposition to Linnaeus's system. Wolf pursued astronomical observations of Jupiter's satellites, the Moon and the Sun in Warsaw, Tczew and Gdańsk, where he settled down in 1773. It was here that, using his own funds, he erected a modern observatory at Biskupia Górka. In 1776, he became a member of the Danzig Research Society, and a year later he joined the Royal Society in London. The lost grave of this splendid scholar was discovered in 2019.

The annex to the article lists the *Wolfiana* surviving in the collections of the Gdańsk Library, which among other objects were shown during the biographical exhibition in 2024.

Keywords: Nathanael Matthäus von Wolf, Gdańsk Research Society, Biskupia Górka – astronomical observatory, vaccinations against smallpox – variolation, nomenclature of the natural sciences

MAGDALENA MADEJA-GRZYB

NATHANAEL MATTHÄUS VON WOLF –
EIN AUßERGEWÖHNLICHER MENSCH SEINER ZEIT

Zusammenfassung: Nathanael Matthäus von Wolf (1724-1784) war eine außergewöhnliche Persönlichkeit der Aufklärung. Er absolvierte ein Medizinstudium und naturwissenschaftliche Studien an den Universitäten in Leipzig und Erfurt. Als Arzt von Stanisław Lubomirski und Adam Kazimierz Czartoryski begleitete er seine Gönner auf Reisen durch Europa, knüpfte Kontakte zu berühmten Gelehrten und lernte neue Behandlungsmethoden kennen. In Warschau und Danzig praktizierte er erfolgreich die Variolation – die erste Form der Pockenimpfung. Er veröffentlichte medizinische und naturwissenschaftliche Abhandlungen und entwickelte eine eigene Pflanzentaxonomie, die im Gegensatz zur Nomenklatur von Linné stand. In Warschau, Dirschau und Danzig – wo er sich 1773 niederließ – führte er astronomische Beobachtungen der Jupitermonde sowie des Mondes und der Sonne durch. In der Stadt an der Mottlau, auf dem Bischofsberg, errichtete er mit eigenen Mitteln ein modernes Observatorium. 1776 wurde er Mitglied der Naturforschenden Gesellschaft in Danzig und ein Jahr später der Königlichen Gesellschaft in London. Das lange verschollene Grab dieses bedeutenden Gelehrten wurde erst im Jahr 2019 wiederentdeckt.

Im Anhang des Artikels sind die in der Danziger Bibliothek erhaltenen *Wolfiana* aufgeführt, die im Rahmen einer biografischen Ausstellung über Nathanael Matthäus von Wolff im Jahr 2024 zusammen mit weiteren Objekten präsentiert wurden.

Stichworte: Nathanael Matthäus von Wolf, Naturforschende Gesellschaft in Danzig, Bischofsberg – astronomisches Observatorium, Pockenimpfung – Variolation, naturwissenschaftliche Nomenklatur